

EESTI KUNSTIMUUSEUM
SADA AASTAT KUNSTIGA

KUMU

Lisa Reihana
„In Pursuit of Venus“

KALLUTAJA
PILK

KUMU KUNSTIMUUSEUM
19.09.2019–26.01.2020

Kuraatorid: Linda Kaljundi, Eha Komissarov, Kadi Polli
Koordinaator: Mari Kangur
Näituse kujundus ja graafiline disain: AKSK

Täname: Lisa Reihana, James Pinker, Eidotech, Liina Siib, Eesti Ajaloomuuseum,
Eesti Rahva Muuseum, Pärnu Muuseum, Tallinna Linnamuuseum, Tallinna Ülikooli
Akadeemiline Raamatukogu, Tartu Ülikooli muuseum, Tartu Ülikooli Raamatukogu,
Valga Muuseum

Kollaaž esikaanel: Lisa Reihana. In Pursuit of Venus [infected]. Detail. 2015. Autori
loal; illustratsioon Otto von Kotzebue reisikirjast „Entdeckungs-Reise in die Süd-See“.
Detail. 1821

Väljaandja Eesti Kunstimuuseum – Kumu kunstimuuseum 2019

Piltide tähtsust kolonialismi ajaloos on raske üle hinnata. Maadevallutuse algus langes kokku trükikunsti leiutamisega: Kolumbus avastas Ameerika 1492. aastal ja Gutenberg leiutas trükimasina 1440. aastatel. Trükikunsti areng tegi laiale publikule kättesaadavaks kirjasõna, aga see tähendas ka piltide – graafika ja raamatuillustratsioonide – plahvatuslikku ja nüüd juba globaalset levikut. Uute mandrite avastamine oli pööranud pea peale kogu senise arusaama maailmast. Seega tundis publik suurt huvi just senitundmatuid maid ja nende eksootilisi asukaid kujutavate piltide vastu, mis üksnes ei peegeldanud ja kirjeldanud vallutuse käiku ning uusi maid ja rahvaid, vaid võtsid aktiivselt osa arusaamade ja stereotüüpide loomisest, aidates kujundada usku primitiivsete pärismaalaste ja tsiviliseeritud eurooplaste radikaalsest erinevusest. Kultuurierinevuse rõhutamine aitas omakorda õigustada nii vallutusi kui ka eurooplaste valitsemist põlisrahvaste üle, seega toovad asumaade kujutised hästi esile visuaalkultuuri tihedad seosed võimuga. Nagu viitas Edward Said oma teedrajas uurimuses „Orientalism“ (1978), on koloniseeritud „teise“ kohta teadmiste loomine ja levitamine lahutamatu seotud tema üle kontrolli saavutamise ja võimu teostamisega.

Koloniaalsete piltide puhul on vaataja ja vaadatava rollid paigas: tsiviliseeritud eurooplane uurib ja vaatab, kirjeldab ja katalogiseerib reaalselt või potentsiaalselt oma võimule allutatud eksootilist pärismaalast. Postkoloniaalne pööre on alates asumaade iseseisvumise algusest kutsunud järjest jõulisemalt kirjutama koloniaalajalugu ja kujutama seda koloniseeritud rahvaste perspektiivist. Näituse „Vallutaja pilk“ keskmes on Lisa Reihana võimas videoteos „In Pursuit of Venus“, mis esitab väljakutse visuaalkultuuri ajaloos kinnistunud stereotüüpidele oma ja võõra kujutamisel. Taasesitades mänguliselt 19. sajandi alguses Prantsusmaal toodetud pilttapeeti, uurib ja nihestab hiiglaslik videopanoraam kujutisi tsiviliseeritud eurooplaste ning barbaarsete ja eksootiliste Vaikse ookeani maade elanike kohtumistest. 2017. aastal esindas teos Uus-Meremaad Veneetsia biennaalil.

Lisa Reihana teose laiendusena demonstreerib näitus kolonialistlike stereotüüpide mõju ja laia levikut Baltimaades, tuues välja rohke koloniaalse materjali Eesti muuseumides, baltisaksa maadeavastajate retkede illustratsioonid ning Vene impeeriumi rahvaste, sealhulgas eestlaste visuaalsed kujutised.

Lisa Reihana

„In Pursuit of Venus [infected]“

Lisa Reihana tehniliselt ambitsioonikas ja poeetiliselt nüansirikas teos „In Pursuit of Venus“ (2015–2017, video, 32 min) kasutab ajaloolisi fakte, väljamõeldud lugusid, mütoloogiat ja perekonnapärimust selleks, et nihestada aega, tõe, soolisust ja normatiivseid kujutamisi. „In Pursuit of Venus“ on filmilik taasesitus Prantsuse tapeedist „Vaikse ookeani pärismaalased“ („Les Sauvages de la mer Pacifique“, 1804–1805). Selle kujundus tugines illustratsioonidele, mis kujutasid legendaarse kapteni James Cooki (1728–1779) ning Prantsuse maadeavastajate Jean-François de La Pérouse'i (1741–1788) ja Louis Antoine de Bougainville'i (1729–1811) retki Vaiksel ookeanil. Reihana on kasutanud digitaalsete tehnoloogiate, et kahe sajandi vanust tapeeti animeerida ja taasesitada, täites hiiglasliku videopanoraami jutustustega reaalsetest ja väljamõeldud kohtumistest Vaikse ookeani maade asukate ja eurooplaste vahel. Esitades

väljakutse nii ajaloolistele kui ka tänastele stereotüüpidele, pöördub teos tagasi imperiaalse pilgu juurde, kuid teeb seda uurivas nihkes.

2017. aasta Veneetsia biennaalil esindas „In Pursuit of Venus“ Uus-Meremaad. Selle nimel sai teose algne versioon olulisi täiendusi, pikenedes 80 stseenini. Video koosneb rohkem kui 500 eraldi-seisvast digitaalsest kihist. Igas kaadris on 33 miljonit pikslit ja igas sekundis 25 kaadrit. 32-minutilise kestuse kohta teeb see kokku 1584 triljonit pikslit. Filmivõtted toimusid aborigeenide kogukonna osavõtul Campbelltowni kunstikeskuses Sydneys, Uus-Meremaal Aucklandis ja Londonis Royal Society ruumides. Animatsiooni loomisesse oli kaasatud ka vene illustraator, kes maalis käsitsi üle tapeedil lihtsustatult kujutatud taeva, mere ja rannad, et tekitada sobiv taust Reihana kompositsioonidele taimedest, pärismaalastest, briti meremeestest,

nende laevadest ja kohalikest veesõidukitest. Teos on maadeavastuse teadlik lavastus, panoraamne pantomiim, mis oma intensiivsuses peegeldab Euroopat 19. sajandi alguses vallanud panoraamade hullust. Pildile lisab emotsiooni James Pinkeri loodud helitaust, millelt kostab aborigeenide laul, kunagi James Cookile kuulunud ja praegu Londonis Royal Societys asuva üleskeeratava kella tiksumine ning maoori muusikariista *taonga pūoro* mäng.

Töö uurib mitmeid kolonialismi ja koloniaalse visuaalkultuuri jaoks keskseid teemasid: meresõit ja navigatsioon; kultuuride kohtumised ja konfliktid; valgustusfilosoofia ja usk teadusesse; maailma kartograafilise ülesmõõtmise ja teadusliku kirjeldamise seosed eurooplaste ülemvõimuga; rassismi, iha ja võimu segunemine koloniaalses pilgus; igatsus kaotatud paradiiside järele; kolonialismiaegsete kujutiste, ideede ja stereotüüpide edasikestmine tänapäeval. Video üks võtmestseene on kapten James Cooki surm Hawaii saarel 1779. aastal. Reihana teoses on see Euroopa kultuurimälus oluline ja legendaarne sündmus peidetud tagaplaanile. Kangelase surm on kaotanud oma individuaalsuse, saades osaks tsüklilisest, lõputult korduvast loost ning kaotades koha eurooplaste maadevallutuse ja teaduse progressist jutustavas narratiivis. Samuti on kapten Cook kaotanud selge soolise identiteedi. Joonides alla mineviku kohaolu olevikus, kuulutab teos vajadust tegeleda kolonialismi pärandiga ning mõtestada see ümber maoo-

ride ja Vaikse ookeani põlisrahvaste vaatenurgast. Selle asemel, et olla uuriva pilgu objektiks, on pärismaalased võtnud kaamera juhtimise üle: tegevustikku ei vaadata merele randuvate maadeavastajate perspektiivist, vaid sisemaa poolt, troopiliste taimede vahelt. Reihana lähenemine 19. sajandi dekoratiivsele ja üksnes näiliselt teaduspõhisele panoraamale ei ole nostalgiline ega ka otseselt võitluslik. See ei kutsu üles minevikus toimunud kuritöid hukka mõistma, vaid uurima minevikku loovalt ja kriitiliselt ning tegelema sellega iroonia, kujutlusvõime ja kohalike praktikate ning kogukondade toel.

Lisa Reihana (1964) on rahvusvaheliselt tunnustatud Uus-Meremaa kunstnik. Ta eksperimenteerib eri meediatega, nagu digitaalne video, film, heli, foto, ruumidisain, *performance*, kehakaunistused ja skulptuur. Tegeledes soolisuse, võimu ja representatsiooni temadega, kutsub kunstnik vaatama üle ilu, fiktsiooni ja eeldatava tõe mõisted. Reihana kunstilised praktikad lähtuvad tihedast sidemest kogukondadega, kellega ta töötab, väljendudes koosloomise meetodis, mida ta kirjeldab kui *kanohi'ki te kanohi'* (silmast silma).

Jean-Gabriel Charvet (1750–1829)
Vaikse ookeani pärismaalased. Detail
1804–1805. Tapeet
Foto: Wikimedia Commons

Tapeet „Vaikse ookeani pärismaalased“ („Les Sauvages de la mer Pacifique“) on omaaegse trükitehnika suursaavutus, mis koosnes 20 paanist ja 1000 puulõikest ning kaunistas mitmeid peeneid õhtusöögisale ja salonge nii Euroopas kui ka Põhja-Ameerikas. Klassitsismiajastule iseloomulikult kannavad tegelased antiigipäraseid kostüüme, mis olid Euroopas 18. sajandi lõpus väga moes. Tapeedil kujutatud taimestik põhineb ositi kapten James Cooki Vaikse ookeani reisikirjeldustes avaldatud botaanilistel illustratsioonidel, ositi on aga tegemist hoopis taimedega, mida Charvet oli näinud Lõuna-Ameerikat külastades. Kapten Cooki retkede pildipärandit peetakse maadeavastuste traditsioonis kõige ambitsioonikamaks: tema reise tulemusel sündis tuhandeid akvarellmaale ja loodusteaduslikke joonistusi.

Koloniaalne maailm

Eesti kogudes

Maadeavastuslik pildimaterjal jõudis Eestisse valgustusajastul – 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi esimesel poolel. Valgustussajand tõi kaasa lugemis-, aga ka pildirevolutsiooni, mis tähendas graafika ja raamatuillustratsioonide plahvatuslikku levikut. Trükipildid muutusid odavamaks, demonstreerides samal ajal aina uusi tehnilisi võimalusi: akvatinta suutis luua mulje varjundirohkusest suletööst, *crayon*-gravüür mõjus kui punase kriidi või pliiatsijoonistus, metsotinto aga kui sõejoonistus. Iseäranis meeldis laiemale kodanlikule publikule Inglise värviline graafika. Inglismaa gravüürikirjastustes trükitud kriidi- või punktiirmaneeris lehed ei olnud enam mõeldud mapis hoidmiseks, vaid raamiga ehituna seinale riputamiseks (nn *furniture prints*). Just selliste magusate värviliste pildisarjadena leidsid kujutamist mitmed sentimentalismiajal tuntud lood ja tegelaskujud, näiteks prantsuse kirjaniku Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre'i (1737–1814) romaani kangelased Paul ja Virginie.

Trükipilte hangiti Liivi- ja Eestimaa aadlike erakogudesse (neist tähtsamana Liphartide perekonna kollektsiooni Raadil) ning 1803. aastast jõuliselt kasvama hakanud Tartu Ülikooli kunsti- ja raamatukokku.

Ülikoolis eelistati kõike õpetamiseks ja õppimiseks sobivat, sh müntide ja antiigi kõrval just reprodutseerivat graafikat ja illustreeritud reisikirju. Nii jõudsid balti haritlasteni pildilised ülestähendused aina avarduvast ja järjest täpsemalt ülesmõõdetud maailmast: uued geograafilised avastused, loodusteaduslikud imed, arhitektuuripäränd ja etnilised-etno-graafilised rikkused.

Näitusel on väljas vaid väike valik Eesti kogudes leiduvast pildivaramust näitamaks, et koloniaalne visuaalkultuur oli jõuliselt kohal ka siinsetel aladel. Lisa Reihana teosega suhestudes on toodud esile kolonialismi klassikalised teemad: tsiviliseeritud eurooplaste ja metsikute pärismaalaste kohtumised; vallutatud maade looduse ja rahvaste teaduslik uurimine, mõõdistamine ja klassifitseerimine; töö ja kooselu eurooplaste võimule allutatud asumaaes. Omavahel põimuvad eksootika ja erootika, paradüüsilik harmoonia ja groteskne vägivald. Kolonialismile on omased suured vastuolud ja väga keeruline suhe allutatud rahvastega: üleolek vaheldub hirmuga, külgetõmme viha ja ärevusega ning soov veenda vaatajat „teise“ radikaalses teistsugususes tahtmisega muuta koloniseeritud „teine“ endasarnaseks.

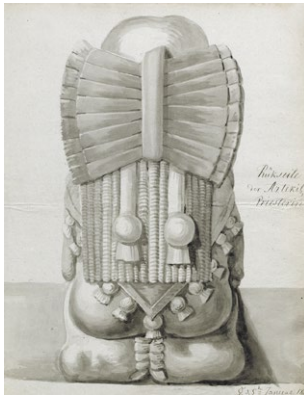
Adolphe Forestier (1801–1885)
Alphonse Pellioni (1796–1868) järgi
Hawaii emandad
Tartu Ülikooli muuseum

Illustratsioon Louis de Freycinet' teosest „Reis ümber maailma“ („Voyage autour du monde: Entrepris par ordre du roi, sous le ministère et conformément aux instructions de S. Exc. M. le vicomte du Bouchage, secrétaire d'état au Département de la marine, exécuté sur les corvettes de S.M. l'Uranie et la Physicienne, pendant les années 1817, 1818, 1819 et 1820. Atlas Historique“). Pariis, 1825

Alphonse Pellion oli üks neist kunstnikest, kes saatsid prantsuse maadeavastajat Louis de Freycinet'd tema uurimislaeval Urania. Alates aastast 1817 seilati Vaiksel ookeanil ning külastati Austraaliat, Lõuna-Ameerikat, Hawaii saarestikku ja teisi Vaikse ookeani saari. Ekspeditsioon pöördus Prantsusmaale tagasi rikkaliku loodusteadusliku kogu ja suure hulga joonistustega, mille põhjal anti Pariisis välja 13 köitest koosnev koguteos „Reis ümber maailma“ (1824–1844, lisaks 4 köidet illustratsioone ja kaarte).

19. sajandi algus tähendas Prantsusmaa jaoks uut tõusu koloniaalmaana, kui oma asumaa vahepeal kaotanud riik vallutas kiiresti hiiglaslikke territooriume nii Aasias kui ka Aafrikas. Aastaks 1900 oli Prantsuse kolooniade suurus kokku 12 miljonit km², mis oli 22 korda suurem ala kui Prantsusmaa enda territoorium.

Tartu Ülikooli muuseumisse jõudsid Freycinet' reisikirja illustratsioonid Liphartide kogust Raadi mõisast Tartus.

Johann Wilhelm Krause (1757–1828)
Asteegi preestrinna büst eest- ja tagantvaates
1821. Seepiajoonistused
Tartu Ülikooli Raamatukogu

Koopiad illustatsioonide järgi Alexander von Humboldti raamatust „Kordiljeeride vaated ja Ameerika indiaanlaste monumendid“ („Vues des Cordillères, et monumens des peuples de l'Amérique"), I. kd. Pariis, 1810

Tartu Ülikooli varased kogud peegeldavad omaaegsete reisi- ja teadusillustatsioonide suurt mõju. Just pilt – nii teadlase enda või temaga kaasas rännanud kunstniku omakäeline joonistus kui ka seda laiale publikule paljundatud trüki-graafika – toimis vahetul kogemusel hangitud teadmiste nähtava dokumendina. Sellist usku pildi ja joonistusoskuse eriomasesse rolli kehastas ka ülikooli arhitekt ja ehituskunsti professor Johann Wilhelm Krause. Läbi aastate kopeeris Krause ülikooli kogudesse hangitud värsked reisikirju, joonistades oma käega läbi maailma arhitektuuriajaloo tähtsamad monumendid ja omanäolisemad maastikud ning innustades seda tegema ka tudengeid.

Krausele olid eeskujuks tol ajal maailma kuulsaima saksa loodusteadlase Alexander von Humboldti (1769–1859) teosed, mis on Tartu Ülikooli raamatukogus tänaseni rikkalikult esindatud. Aastatel 1799–1804 reisisid Humboldt ja prantsuse botaanik Aimé Bonpland (1773–1858) Lõuna- ja Kesk-Ameerikas, uurides ja kirjeldades sealset taimestikku, kliimat, kultuuri ja elanikkonda. Nende Ameerika-reiside põhjal ilmus järgnevatel aastakümnetel terve rida rohkelt illustreeritud trükiväljandeid. Mitmete laiemalt tuntuks saanud illustatsioonide aluseks olid Humboldti enda kohapeal tehtud joonistused.

Baltisaksa maadeavastajad

Erinevalt paljudest Euroopa riikidest ei kuulunud Venemaale suuri meretaguseid asumaid, välja arvatud Alaska. Kaugete maade asemel oli Vene impeerium koloniseerinud järk-järgult oma äärealasid: Siberi, Kaug-Ida ja Kaukaasia territooriume. Maadeavastuste ja koloniaalvallutuste ajastu vaimus korraldati 18.–19. sajandil Vene keisririigis mitmeid suuri uurimisretki nii riigi rajamaadele kui ka kaugemale. Kui Euroopa riike iseloomustas huvi troopiliste alade vastu, siis Venemaa teadlased ja maadeavastajad olid paljude polaaralade esmaavastajad ja -kaardistajad. Põhjaalade kirjeldamine ei ärgitanud seejuures sugugi vähem värvikaid koloniaalseid fantaasiasid kui lõuna- ja idamaad: kirjeldaja seisukohast sai ühtviisi eksootiliselt näidata nii ebataavaliselt kuuma kui ka külma kliimat.

Näitusel on väljas kahe baltisaksa aadlisoost Vene maadeavastaja retkedelt pärit pildimaterjal. Eesti kultuurimälus seostuvad baltisaksa admiralid enamasti õilsa teaduse ja maadeuurimisega, kuid paratamatult toetas nende tegevus eurooplaste koloniaalvõimu laiendamist ja tugevdamist. Sellele aitasid kaasa ka uurimisreiside pildilised jäädvustused.

Stereotüüpsete motiivide ja teemade rohkuse, tsiviliseeritud eurooplaste üleolekust lähtuva ja kategoriseeriva suhtumisega näitavad need hästi, et avastamise-vallutamise-ülesjoonistamise protsess oli selgelt koloniseeriva loomuga.

Hagudi mõisas sündinud Adam Johann von Krusenstern (1770–1846) oli oma nooruses elanud ja õppinud maailma suurimas koloniaalimpeeriumis – Inglismaal – ning reisinud ringi mööda maailma meresid. Venemaale naasis ta plaaniga algetada ise ümbermaailmareis. Keisririigi asemel toetasid teda Vene töösturid ja ärimehed ning aastatel 1803–1806 sai ekspeditsioon teoks. Tegemist oli esimese Venemaalt alguse saanud ümbermaailmareisiga, mille käigus külastati nii soojemaid alasid (Markiisaared, Hawaii saarestik) kui ka külmemaid piirkondi (Kamtšatka, Sahhalin, Kuriilid). Eesmärk oli Vaikse ookeani ranniku tundma õppimine, aga ka kaubanduse ja diplomaatia arendamine. Reisil kaardistati Vaikset ookeani ja viidi läbi loodusteaduslikke vaatlusi. Looduse kõrval uuriti ka pärismaalasi: koostati etnograafilisi kirjeldusi ja

sõnastikke, koguti andmeid kultuuri ja kommete kohta ning tutvuti relvade, tarbeesemete ja ehetega. Ekspeditsiooni põhjal sündis kolmeosaline atlas-sega varustatud suurteos „Reis ümber maailma“ („Reise um die Welt in den Jahren 1803, 1804, 1805 und 1806“, Peterburi, 1810–1812). Raamat levis kiiresti ka rahvusvaheliselt: see anti uuesti välja Berliinis ning tõlgiti seejärel inglise, prantsuse, hollandi, taani, rootsi ja itaalia keelde. Pärast reisi asus Krusenstern tegutsema teadusseltsides ning tegi eduka karjääri Vene mereväes, tõustes admiraliks.

Krusensterni ekspeditsioonil osales ka teine tuntud balti meresõitja Otto von Kotzebue (1787–1846). Hiljem korraldas Kotzebue ise kaks ümbermaailmareisi, mille eesmärk oli tundma õppida Venemaa põhjaalasid. Temagi ekspeditsioonide ainetel ilmusid menukad reisi-kirjad.

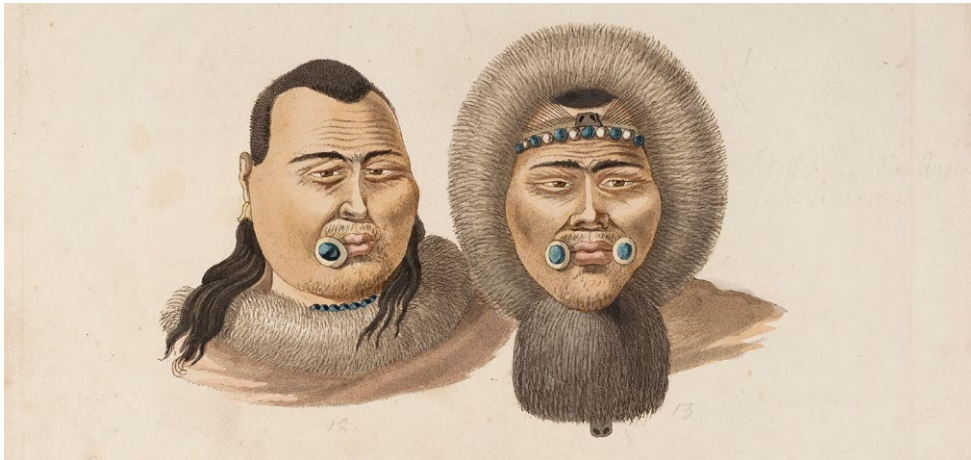
Lisaks on eksponeeritud baltlaste uuri-misreisidelt kogutud esemed, mis on hoiul Eesti Ajaloomuuseumi kui 1864. aastast tegutsenud Eestimaa Provint-siaalmuuseumi järeltulija kogudes.

Jegor Osipovič Skotnikov (1780–1843)
Wilhelm Gottlieb Tilesius von Tilenau (1769–1857) järgi
Ainud Jesso saarel
Tartu Ülikooli muuseum

Illustratsioonid gravüürialbumist „Krusensterni ümbermaailmareisi atlas“ («Атлас к путешествию вокруг света капитана Крузенштерна»). Peterburi, 1813

Krusensterni meeskonda kuulus ka saksa loodusteadlane ja kunstnik Wilhelm Gottlieb Tilesius von Tilenau. Tema joonistustel põhinevad paljud gravüürid, mis ilmusid ümbermaailmareisi populaarses pildialbumis „Krusensterni ümbermaailmareisi atlas“. Detailse huviga on üles joonistatud Markiisaarestiku suurima saare Nuku Hiva polüneeslastest asukad, kuid veelgi enam tähelepanu on pälvinud Venemaale regionaalselt olulised põhjarahvad ainud ja kamtšadaalid.

Louis Choris (1795–1828)
Kotzebue lahe elanikud
Eesti Ajaloomuuseum

Illustratsioon Otto von Kotzebue reisikirjast „Avastusreis Lõunamerele ja Beringi väinale põhja-ida suunalise läbisõidu uurimiseks“ („Entdeckungs-Reise in die Süd-See und nach der Berings-Strasse zur Erforschung einer nordöstlichen Durchfahrt in de Jahren 1815, 1816, 1817 und 1818“). Weimar, 1821

Tallinnas sündinud Otto von Kotzebue oli baltisaksa päritolu Vene maadeavastaja. Aastatel 1815–1818 juhtis ta prikil Rjurik ümbermaailmareisi, mille eesmärk oli leida meretee Vaiksest ookeanist Atlandi vetesse. Samavõrra tähtis oli Alaska ranniku detailne kirjeldamine ning Vene keisririigi võimu kindlustamine sealsetel aladel. Kokkuvõttes kaardistati ekspeditsioonil üle 500 km rannajoont Venemaa polaarvaldustes.

Rjurikul sõitis kaasa ka saksa-vene päritolu kunstnik ja maadeavastaja Louis Choris, kelle ülesandeks oli jäädvustada reisil nähtud loodus ja rahvad. Pärast ümbermaailmareisi õppis Choris Pariisis litograafia tehnikat ja kopeeris selles oma varasematel retkedel loodud akvarellid. Litograafiatega illustreeris ta ka Kotzebue reisikirja ning andis hiljem ümbermaailmareisist välja oma raamatu ja litograafiate mapi. Kaasajal hinnati tema töid kõrgelt ning need tõusid teiste seas esile tõepärasuse ja teadusliku lähenemisega – Choris püüdis inimesi edasi anda sama üksikasjalikult ja detailitäpselt, nagu loodusteaduslikel joonistel kujutatakse taimi ja loomi. Mõistagi ei tähenda see, et ta oleks olnud vaba eelarvamustest või vallutaja vaatenurgast. Käesolevad illustratsioonid tutvustavad elanikke ja eluolu Otto von Kotzebue järgi nime saanud Kotzebue lahe ääres ja Tšuktši mere kallastel Alaska läänerannikul.

Vene impeeriumi rahvad

Pärast suurte äärealade koloniseerimist kuulusid Vene keisririigi koosseisu mitmed piirkonnad ja rahvad, kelle kirjeldestes põimusid omavahel koloniaalne ja imperiaalne pilk. Nende hulgas olid Siberi, Kaug-Ida ja Kaukaasia alade asukad, aga ka elanikud Euroopa-poolsetes valdustes: Balti provintsides ning Poola ja Soome territooriumil.

Valgustusajal sündis esimene Vene impeeriumi rahvaid kirjeldav koguteos, mille loomise üks algatajaid oli Katariina II. Valgustatud monarh soovis ümber lükata Euroopas levinud stereotüüpe ja kirjutisi, mis kirjeldasid Venemaa eluolu, eeskätt talupoegade olukorda väga kriitiliselt. 1760.–1770. aastatel organiseeris Keiserlik Teaduste Akadeemia terve rea uurimisreise riigiga hiljuti liidetud aladele, eelkõige Siberisse ja Kaug-Itta. Ekspeditsioonide aruanded käsitlesid sealset geograafiat, loodust, ajalugu, etnoloogiat jm. Vene impeeriumi rahvaid kirjeldava koguteose autor oli saksa päritolu Johann Gottlieb Georgi (1729–1802), Uppsalas õppinud loodusteadlane, botaanik, mineraloog ja geograaf. Georgi koostatud saksakeelne „Kõigi Venemaa rahvaste kirjeldus“ („Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, Ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidungen

und übrigen Merkwürdigkeiten“) ilmus Peterburis neljas köites aastatel 1776–1780. Teos tõlgiti kohe vene ja prantsuse keelde, peagi järgnesid kordustrükid. Omaette köidetena ilmusid ka kiiresti tuntuks saanud illustratsioonid, mille autor oli saksa kunstnik Christoph Melchior Roth (1720–1798). Raamatuga rahule jäänud Katariina II kinkis Georgile kuldse tubakatoosi.

Järgmine samavõrd esinduslik Vene impeeriumit kirjeldav koguteos anti välja peaaegu sada aastat hiljem. Théodore de Pauly (1817–1867) „Vene rahvaste etnograafiline kirjeldus“ („Description ethnographique des peuples de la Russie. Publié a l'occasion du jubilé millénaire de l'empire de Russie“) ilmus Peterburis 1862. aastal Vene riigi 1000. aastapäeva puhul. Teos on rikkalikult illustreeritud impeeriumi eri rahvaid kujutavate piltidega, mille autorite seas oli ka baltisaksa kunstnik August Pezold (1794–1859). Koloniseeritud, paljuski primitiivse ja eksoteilisena kujutatud põhja- ja ida-alade rahvaste kõrval tõuseb siin esile järjest suurem tähelepanu Euroopa provintside talurahval, nende kultuuril ja eluolul, peegeldades rahvusluse levikut 19. sajandil ning selle mõjul kasvanud huvi maaelu ja rahvakultuuri vastu.

Rahvarikkuse ja etnilise kirevuse demonstreerimise eesmärk oli rõhutada impeeriumi jõukust ja mitmekesisust ning riigis valitsevat ühtsust. Just koloniseeritud või vallutatud maade ja rahvaste visuaalne esitamine aitas Venemaal näidata oma võimu ja omandiõigust. Samas kadusid Vene impeeriumis

ruumipiirid „meie“ ja „teiste“ vahel, kuna paljud primitiivse, võõrapärase või metsikuna kujutatud rahvad ei elanud kaugel merede ja ookeanide taga, vaid sellesama riigi piires.

Neljast köitest koosnevas Johann Gottlieb Georgi suurteoses „Kõigi Venemaa rahvaste kirjeldus“ (1776–1780) kirjeldatakse sõnas ja pildis Vene impeeriumi Euroopa põhjaosa, Volgamaid, Kesk-Aasiat, Kaukaasiat, Uuraleid ja Siberit asustavaid rahvaid, nende eluasemeid, rõivastust, kombeid ja uskumusi. Teose jaoks valmis 100 illustratsiooni eri rahvuste esindajatest. Saksa päritolu kunstniku Christoph Melchior Rothi populaarseks saanud pildid levisid kiiresti üle Euroopa, neid hakati kopeerima ja illustratsioonid võeti mitmete teoste eeskujuks. Gravüürid põhinesid ekspeditsioonidest osavõtnute joonistustel ja Peterburi Kunstikambrisse kogutud materjalidel. Värvikalt eri kultuure ja rahvaid kujutavad pildid, mille eesmärk oli rõhutada Vene impeeriumi jõukust, on aidanud luua tänini elujõulisi rahvuslikke stereotüüpe.

Eestlastest ilmus Georgi teoses kolm illustratsiooni, millel on kujutatud rahva-rõivastes naisi. Ka tekstis on eestlaste muu eluoluga võrreldes kirjeldatud kõige üksikasjalikumalt just naiste riietust. Ajastule omaselt on toodud ka rahva psühho-füüsiline iseloomustus, mis lähtub 18. sajandil levinud usust, et kliima mõjutab inimeste iseloomu: „Nende välimus ja kasv varieerub. Üldiselt sarnanevad nad soomlastega. Paljud neist on melanhoolset flegmaatilised. Rõhumine, millega nad silmitsi seisavad, vaesus, karm kasvatus ja kogu nende hingeseisund on teinud nad tugevaks karmi kliima ja raske töö, puuduse ja alanduse talumisel. Peaaegu kõige vastu siin ilmas, elu ja armastus välja arvatud, on nad ükskõiksed. Nad on veidi isemeelsed, laisad, kasimatud ja joomarlusse kalduvad, kuid mitte saamatud. Nende naised, kes tunnevad rõhumist vähem, pole ilma jäetud ilust ja koketsusest.“

Christoph Melchior Roth (1720–1798)

Illustratsioonid Johann Gottlieb Georgi koguteosest „Kõigi Venemaa rahvaste kirjeldus“ („Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, Ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidungen und übrigen Merkwürdigkeiten“). Peterburi, 1776–1780
Eesti Ajaloomuuseum

August Georg Wilhelm Pezold (1794–1859)
Eestlased Mihkli külast
Eesti Kunstimuuseum

Illustratsioon Théodore de Pauly teosest „Vene rahvaste etnograafiline kirjeldus“ („Description ethnographique des peuples de la Russie. Publiée à l'occasion du jubilé millénaire de l'empire de Russie“). Peterburi, 1862

Baltisaksa kunstnik August Georg Wilhelm Pezold osales 1846. aastal Vene Geograafiaseltsi ekspeditsioonil, mille eesmärk oli tundma õppida liivlaste ja kreevinite eluolu ja tavaid. Uurimisreis läbis ka eestlaste alasid Pärnu- ja Läänemaal. Mihkli kihelkonnas portreteeris Pezold sealse kirikumõisa teenijatoas kahel korral üht noort ema ning veidi hiljem Pärnus ka sealtamast lähedalt Võrungi vallast pärit keskealist Joonuse Antsu. Mihkli kihelkonna inimeste portreed on aluseks koguteoses ilmunud eestlasi kujutavale pilditahvlile.

Vene impeeriumi rahvaid kujutavad portselankujukesed

Eestlased
Gardneri portselanivabrik. 1892–1917
Tallinna Linnamuuseum

Samojeedi naine lapsega
Gardneri portselanivabrik. 1860–1870
Eesti Kunstimuuseum

Aleuudi naine
Gardneri portselanivabrik. 1860–1890
Eesti Kunstimuuseum

Vene impeeriumi rahvaid kirjeldavad illustratsioonid ei jäänud üksnes paberile, vaid nende põhjal asuti tootma portselankujukesi. Portselani valmistamine oli 18. sajandi lõpul ehk valgustusajal muutunud odavamaks. Samasse aega jäi ka Johann Gottlieb Georgi suurteos „Kõigi Venemaa rahvaste kirjeldus“ (1776–1780), mille illustratsioonide põhjal hakati Peterburi keiserlikus portselanimanufaktuuris Katariina II käsul tootma sarja, kuhu kuulus enam kui 30 eri rahvust kehastavat kujukest. Sarnaseid etnograafilisi portselankujude sarju toodeti 19. sajandil ja 20. sajandi alguses teisigi. Muu hulgas valmistas neid 1870.–1880. aastatel Francis Gardneri portselanimanufaktuur. Sarjast, mis põhines teise mahuka koguteose, Théodore de Pauly „Vene rahvaste etnograafiline kirjelduse“ (1862) illustratsioonidel, pärineb ka enamik näitusel eksponeeritud kujukesi. 19. sajandil olid eri ühiskonnaklasside, rahvuste ja hõimude teemalised portselanfiguurid Gardneri vabriku kõige hinnatumad tooted.

Portselankujukeste populaarsus peegeldab 19. sajandi teisel poolel Vene impeeriumis levima hakanud rahvuslikku ideoloogiat ja sellega kaasnenud huvi rahvakultuuri vastu. Samuti pakkusid eri rahvusest alamaid kehastavad portselankujud head võimalust keisririigi võimu ja selle ulatuse demonstreerimiseks. Dekoratiivsed ja pühapäevalikult pidulikud figuurid detailselt väljamaalitud rahvarõivastega pidid rõhutama impeeriumi etnograafilist kirevust, rahvarikkust ja jõukust. Kujusid võib vaadelda omamoodi väikese rongkäiguna: Vene impeeriumis nagu mujalgi oli alates 18. sajandist levinud tava kutsuda paraadidele ja tseremooniatele esinema eri rahvuste esindajaid, kes kandsid kirevaid rahvarõivaid. Üha sagedamini kasutati rahvariites inimesi ja nende kujutisi provintsi, regiooni või riigi sümbolina. Kujutamiskiis elas impeeriumist kauem: rahvarõivas kujud ja nukud on laialt levinud siiani.

Eestlane pildis

Kõige varasemad pildid, millel on kujutatud eestlasi, pärinevad varauusajast. Eestlaste visualiseerimine oli pikka aega baltisakslaste ja välismaalaste pärusmaa: esimesed ennast eestlaseks pidavad kunstnikud hakkasid tegutsema alles 19. sajandi teisel poolel. Eestlastest loodud piltidel põimusid omavahel mitmesugused traditsioonid ja huvid: baltisaksa ja Vene impeeriumi vaatenurgad, koloniaalsed stereotüübid ja motiivid ning järjest kasvav huvi talurahvakultuuri vastu.

Eestlaste kujutamise viise mõjutasid oluliselt Vene impeeriumis alates 18. sajandi lõpust levinud algatused keisririigi alamate ülesjoonistamiseks. Need olid kantud nii valgustusajastu vaimust kui ka soovist demonstreerida impeeriumi jõukust ja etnilist kirevust. Esimesed värvipildid eestlastest ilmusid Johann Gottlieb Georgi teoses „Kõigi Venemaa rahvaste kirjeldus“ (1776–1780). Ka paljude baltisakslaste eestlaste-ainelised teosed sündisid seoses üleskutsetega jäädvustada Vene impeeriumi rahvad piltidel.

18.–19. sajandi vahetusel ilmusid joonistused eesti talupoegadest, nende kommetest, riietest ja eluolust balti-

saksa muinsusuurijate ja valgustajate teostesse. Baltisakslasi, kelle initsiatiivil hakati üha aktiivsemalt tegelema kohaliku rahvakultuuri kogumise ja uurimisega, mõjutas Euroopas rahvusluse leviku mõjul kasvanud huvi talupoegade ja maaelu vastu. Varasemas visuaalkultuuris oli talupoeg sageli groteskne ja naeruväärne kuju, moderniseerivas maailmas aga hakati teda esitama rahvuste järjepidevuse, tavade ja väärtuste kehastajana.

Nende ideede taustal kujunes baltisakslaste traagikaks saksa soost talurahva puudumine Balti provintssides. Sel põhjusel oli baltisaksa aadlike suhe eesti ja läti maarahvaga märksa keerulisem. Siinses ühiskonnas olid pikka aega valitsenud seisuslikud ja rahvuslikud lõhed. Suhtumist kohalikesse talupoegadesse aitasid kujundada ka 19. sajandil omamoodi koloniaalfantaasiate võtmes loodud kirjeldused Eesti- ja Liivimaa vallutamisest ristisõdade ajal – kohalikke elanikke seostati pigem tsiviliseerimata barbarite ja paganatega.

Võib-olla seletab just keeruline suhe seda, miks baltisaksa kunstnikud on eestlasi ja siinset eluolu oma teostel kujutanud vaid vähesel määral. Sellest

hoolimata on baltisakslaste ja Vene impeeriumi perspektiivist loodud pildid tugevalt mõjutanud eesti kunsti, mis on üle võtnud mitmed eestlasi puudutavad motiivid ja teemad, kujutamisi viisid ja stereotüübid. Veelgi enam, eesti soost kunstnike kõrval võtsid baltisakslaste huvi rahvakultuuri ja -rõivaste vastu omaks ka rahvusliku liikumise juhid, kes propageerisid seda eestlaste seas laiemaltki. Rääkides saksa kultuuri mõjust eestlastele peetakse sageli silmas saksikuid kombeid. Eesti rahvakultuuri ja -rõivaste väärtustamist võib aga samuti seostada saksa mõjuga – nagu teistes kolooniates on ka siin omaks võetud koloniseerija loodud pilt. Kõige parem näide sellest on rahvarõivastes naise figuur, mis on levinud kolooniate ja impeeriumide pildistikus ning millest hiljem kujunes oluline, tänini kasutusel olev rahvuslik sümbol.

Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882)
Alutaguse rahvarõivais naine
1842. Pliats, akvarell
Eesti Rahva Muuseum

Esimestena hakkasid eesti folkloori ja rahvakultuuri kogumise ning uurimisega tegelema baltisakslased. Oluline roll oli 1838. aastal asutatud Õpetatud Eesti Seltsil, mis koondas eesti keelest ja rahvakultuurist huvituvaid haritlasi. Aastatel 1840–1842 korraldas selts kampaania kogumaks andmeid rahvariiete kohta. Selleks valmistas baltisaksa kunstnik Friedrich Ludwig von Maydell (1795–1846) eesti meeste ja naiste rahvarõivatüüpidest neli kontuurjoonist, mis olid mõeldud rõivaste ja mustrite kohapeal ülesjoonistamiseks. Trükivalmis said Georg Friedrich Schlateri (1804–1870) litografeeritud joonised 1841. aasta jaanuariks. Laiali saadeti 80 lehte, kuid tagasi saabusid neist vaid üksikud. Ettevõtmine kukkus läbi, kuid kujutab sellegipoolest ilmekat näidet baltisaksa estofiilide suunavast mõjust eesti rahvakultuuri väärtustamisel ja kujundamisel. Üleskutsele vastanute seas oli ka Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes saatis seltsile neli joonistust Alutaguse naiste rahvariieetest.

Carl Timoleon von Neff (1804–1877)
Üllatus
1840. aastad. Õli
Eesti Kunstimuuseum

Eesti rahvuslikus kultuurimälus ja identiteedis kindla koha omandanud teosel on vähe pistmist talupoegade igapäevase eluluga, küll aga näitab maal ilmekalt, kuivõrd moekas oli talurahva teema toleaeegses kunstis ja ühiskonnas nii rahvusvaheliselt kui ka rahvusüleselt. Rahvarõivaste kujutamisest innustusid paljud kunstnikud Itaalias, mida külastas korduvalt ka baltisakslane Carl Timoleon von Neff, kes tegi Venemaal kunstnikuna hiilgava karjääri.

Neff on loonud mitmeid maale, mis kujutavad Vene keisririigi alamaid rahvarõivastes. Idee selleks sai ta Itaaliast, kus eri piirkondade rahvariides talupoegi kujutavad maalid olid väga moes – selliste maalisarjade vastu tundis suurt huvi ka keisrinna Aleksandra Fjodorovna. Eesti Kunstimuuseumile kuuluv teos on keisrinnale maalitud töö autorikordus (originaal asub Peterburis Riiklikus Vene Muuseumis).

Näitusega „Vallutaja pilk. Lisa Reihana „In Pursuit of Venus““ kaasnevad üritused

PUBLIKUPROGRAMMID

Osalemine muuseumipiletiga

K 18.09 kell 17

Artist talk: Lisa Reihana

Modereerib Linda Kaljundi, inglise keeles

L 21.09 kell 14

Venekeelne ekskursioon näitusel

N 26.09 kell 18

Kuraatoriekskursioon näitusel

L 02.11 kell 16

Loeng „Eestlase kujutamine baltisaksa kirjanduses“

Maris Saagpakk

N 19.12 kell 18

Loeng „Rahvusvahelise meditsiini koloniaalne ajalugu: prantsuse näide“
Aro Velmet

L 25.01 Näituse *finissage*

Kell 13 graafika töötuba „Vallutaja pilk“
Kell 14 venekeelne ekskursioon näitusel
Kell 15 kuraatoriekskursioon näitusel
Kell 16 vestlus „Kaasaegne muuseum ja koloniaalne pärand“, modereerib Kadi Polli

PUBLIKUÜRITUSTE SARJAD

Perehommikud

4–8aastastele lastele

Eesti keeles

P 03.11 kell 12

P 10.11 kell 12

Vene keeles

P 17.11 kell 12

P 24.11 kell 12

Tunnijuht ootab lapsi koos vanematega kunsti keskele. Igas kalendrikuus tehakse põgusalt tutvust ühe uue näitusega ja leitakse üles seal peidus olnud lood. Lisaks saavad lapsed võimaluse katsetada põnevaid loovtöid Kumu ateljeedes.

Ühekordsel külastusel on perehommiku pilet 12 € (täiskasvanu ja ühe pere lapsed). Kahe saatva täiskasvanu puhul soovitame osta perepileti.

Väikelastehommikud „Tasapisi“

1–3aastastele lastele

„Väikesed maadeavastajad“

K 06.II kell II

K 13.II kell II

Iga kuu esimesel ja teisel kolmapäeval toimuvad väikelastehommikud, mis on mõeldud kõige pisematele vanuses 1–3 eluaastat. Koos lapsevanema või saatjaga on nad oodatud tutvuma kunstiga läbi lugudejutustamise, mängu, muusika, liikumise ja teiste toredate loovtegevuste. Iga kohtumine tiirleb ümber uue huvitava teema, mida avavad mänguliselt Kumu hariduskeskuse töötajad.

„Tasapisi“ väikelastehommiku pilet on 12 € (täiskasvanu ja ühe pere lapsed). Kahe saatva täiskasvanu puhul soovitame osta perepileti.

Kunstisari 60+

Kunstisari seenioritele Kumu uutel näitustel

R 29.II

Kell 12 ekskursioon, eesti keeles
Kell 13 töötuba: kuivnõel, eesti ja vene keeles
Kell 14 ekskursioon, vene keeles

Sari pakub iga kuu viimasel reedel mõnuses tempos tunniajaseid ringkäike koos erinevate töötubadega, mille käigus tutvutakse lähemalt Kumu uute näitustega. Tegu pole pelgalt juhitud näitusekülastusega, vaid hea seltskond pakub ühtlasi võimalust huvitavatel teemadel arutleda ja oma kunstimuljeid teistega jagada.

Ekskursioonil ja töötoas osalemine muuseumipiletiga.

Art Walk

Ingliskeelne kunstisari Kumu uutel näitustel

P 24.II kell 15–15.45

Iga kuu viimasel pühapäeval toimub Kumu uue näituste ingliskeelne tutvustus. *Art Walk* on ennekõike suunatud Eestis elavatele või Eestit külastavatele välismaalastele.

Osalemine muuseumipiletiga

ETTETELLIMISEL

Ekskursioonid

Temaatilised juhitud ekskursioonid, võimalik tellida erinevates keeltes.

Muuseumitund „Vallutaja pilk“

Põhikooli II, III astmele ja gümnaasiumile

Muuseumitunnis tehakse kunsti kaudu rännak eksootilistesse paikadesse ning uuritakse maadeavastuste ajalugu ja selle mõju inimeste maailmapildile.

Hind osalejale 4,50 €, saatja(d) tasuta
Kuni 10 osalejat 45 € grupp

Elamusprogramm „Vallutaja pilk“

Löbus näitusekülastus sõpruskondadele, sünnipäevalistele ja töökollektiividele

Kestus: 2 h

Elamusprogrammi käigus külastatakse programmijuhiga näitust. Kolonialistlike asumaade loodust ja rahvastikku fookusesse võtva näituse keskmes on Lisa Reihana võimas videoteos „In Pursuit of Venus“, mis esindas

2017. aastal Veneetsia biennaalil Uus-Meremaad. Pärast näituse tutvustust on kõigil osalejatel võimalus Kumu graafikaateljees kujundada endale märkmik, mis on inspireeritud tapeedi kordumustrist – fantaasiaküllased 19. sajandi tapeedimustrid on ka Lisa Reihana videotöö aluseks.

Programmi hind: kuni 10 osalejat grupi-
hind 180 €, iga lisanduv osaleja 18 €
Programm sobib gruppidele kuni
20 osalejat
Hind lastele: kuni 10 osalejat 150 € grupp,
kuni 15 osalejat 15 € in ja alates 15 osale-
jast 13 € in

Ekskursioonide, elamusprogrammide ja muuseumitundide info ja tellimine:

E–R 9–17

Tel 5343 9230, kumu@ekm.ee

KUMU KUNSTIMUUSEUM

Weizenbergi 34 / Valge I, Tallinn

T-K, R-P 10-18; N 10-20

Lisainformatsioon:

kumu.ekm.ee